

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ
ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ЧЕТВЪРТИ

НЯКОИ НОВИ МОМЕНТИ В ТЪРГОВИЯТА МЕЖДУ БАЛКАНИТЕ
И СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ
(средата на XVII в.—средата на XVIII в.)

РУМЯНА МИХНЕВА

Търговията между Балканите и европейските пазари през XVII—XVIII в. са все още относително слабо познатите страни на развитието на европейските провинции на Османската империя. И докато връзките със страните на Централна и Западна Европа и особено със земите на Хабсбургската корона са били вече обект на някои солидни изследвания и монографични разработки, то търговията със Севера и по-специално със Северното Причерноморие, с украинските и руски пазари продължава да е почти непозната и поради това влиянието ѝ върху Балканите пренебрегвано¹. Причина да се обърнем към този слабо-разработен проблем е убеждението ни, че дейността на балканските търговци и търговски колонии в Украйна, макар и пренебрегвана, е един от основните канали за проникване на капитали на Балканите и съсредоточаването им в ръцете на християнските поданици на Портата.

Въпреки определен напредък в издирването на материали по темата за балканско-украинската и балканско-руската търговия в последните години прави впечатление, че както българската, така и чуждата историография продължават да страдат от догматичността на някои тези, утвърдени вече повече от век. Една от най-важните е тази за капитулациите на европейските страни, предоставени от Портата, и търговските привилегии на Русия. Ето защо уточняването на момента, в който Русия получава капитулационни привилегии, има пряко отношение към развитието на балканските общества в периода, който историографската традиция интерпретира преди всичко в контекста на френското икономическо надмощие в Леванта².

1. КАПИТУЛАЦИИТЕ НА РУСИЯ И ТЯХНАТА ДАТИРОВКА

В резултат на войната, която Русия води с Портата през втората половина на 30-те години на XVIII в., е сключен с посредничеството на Франция мирен

договор, който третира и въпросите на търговията между двете страни³. Именно неговият текст, който е повече от ясен, е първото фиксиране за предоставяне на Русия на капитулационни привилегии.

В текста на член 9 на т. нар. Белградски мир от 1739—1741 г. се казва, че [в бъдеще] руските търговци "...при внос и износ ще плащат мита и имат свободи както и останалите чужди най-облагодетелствувани нации..."⁴. Формулата "най-облагодетелствувани", твърде неясна, е уточнена едва в мирния договор от Кючук Кайнарджа, в който изрично е посочено, че под "най-облагодетелствувани нации" трябва да се разбират онези, които имат вече нееднократно разширявани и прецизирани капитулации (най-вече текста на привилегиите на Франция от 1740 г.), т. е. през 1774 г., когато Русия получава първото разширение на капитулациите си⁵. В периода от Белградския мир до средата на 60-те г. при всеки конкретен конфликт руските дипломатически представители с ферман се обръщат към Портата, като се позовават на това, че и Русия вече е сред "meglio favorite" (на руски "най-почтеннейшие") нации и цитират какво пише за аналогични казуси в текста на френските капитулации от 1740 г.⁶

Руско-турската война от 1735—1739 г. сама по себе си е един изключително важен момент от руската експанзия на юг, на който за съжаление все още балканистите не обръщат достатъчно внимание, вероятно поради незадоволителното познаване на изворите от епохата. Тази война обаче недвусмислено доказва нарастания военен потенциал на Северната империя, а така също допринася за все по-голяма яснота на стратегическите цели на Русия⁷. На фона обаче на триумфа на руското оръжие с особена сила проличава все още липсата на солиден дипломатически тил на Русия. Позициите ѝ, както в Константинопол, така и в другите европейски страни, все още не ѝ позволяват да води напълно самостоятелно своя игра. Пробивът, направен по времето на Петър в началото на века, е началото на създаване на руски дипломатически кадри и завоюване на позиции, но резултатите проличават чак през втората половина на века при Екатерина II. Изправена пред решаване на задачи както на север, където води борба за разширяване и отстояване на Петровите завоевания, така и на юг, в Причерноморието и в Кавказ, Русия все още е принудена да прави компромиси.

Огромните разстояния на новоизграждащата се империя налагат своя отпечатък върху функционирането ѝ като държава. Активността на север в Прибалтика предполага мир на юг край топлото море. Това е другата причина, поради която, макар и постигнала сериозни териториални завоевания, през 1739 г. Русия се съгласява да се откаже от териториални придобивки и да приеме посредничеството на Франция за бързо приключване на войната, защото близостта на посланика ѝ с Портата е определена гаранция за ускоряване на мирните преговори. Това е нужно поради настъпилото влошаване на руско-шведските

отношения и сключения от Австрия сепаратен мир⁸.

За самата Франция това посредничество е начин както да наложи още веднъж своите амбиции, така и да противодействува на достъпа на Русия до Черноморския път и на включването ѝ директно в средиземноморската търговия. Такива са инструкциите на посланик Вилньов и той успешно ги изпълнява⁹.

Поради тези причини натискът на Русия да ѝ бъдат дадени права и търговски преференции, аналогични на тези на останалите европейски сили, довежда до мъгливата формулировка на Белградския трактат. Този пробив на Русия обаче е много по-сериозен от постигнатото впоследствие, защото практиката доказва, че с Портата по-лесно се договаря разширяване на вече придобити права.

2. КОНСУЛСТВАТА

От първата половина на XVIII в. е налице и друга съществена промяна, спомагаща за руското спускане на юг, което е основата за дейността на балканските търговци. Именно тогава (през 20-те години на века), а не както е разпространеното мнение (основано на твърдения на руския учен Уляницкий), за първи път на руските резиденти в Константинопол се възлага задачата да искат от Портата разрешение за руски консулства в граничните райони. Основният аргумент е, че често възникват недоразумения между местните — османски и хански — власти, от една страна, и търговци, идващи от Русия — от друга. В дипломатическата преписка от 1724 г. е посочено, че Иван Неплюев, руски резидент при Портата, иска да получи пълномощия да води преговори за представителства в Перекоп (Крим), Бендер и Хотин, защото, както казва сам той: "...аз самият съм свидетел, че много търговци са ограбвани и обиждани. Някои са затворени по затворите и не могат да съобщят за себе си... Ако там има консули, търговците и прочее преминаващи оттам биха се намирали под тяхна защита..."¹⁰. Тези градове са избрани, защото освен че са важни османски крепости, имат действително пряко отношение към търговията, понеже са важни транзитни центрове, но на този въпрос ще се спрем по-долу.

3. ПО СУША ИЛИ ПО МОРЕ

След като османците завладяват Източното Средиземноморие, под тяхна или на техни васали власт попада и цялото Черноморие и прилежащите към него земи и съответно комуникации и тържища — преход към Севера, към Изтока (Централна Азия) и към Запада — Централна и Западна Европа. Промяната през XV—XVI в. се отразява рязко отрицателно върху морския трафик в Черноморието. Трудностите за осъществяване на морски превози са големи както за чужденците, за които входът през Босфора постепенно е затворен и тази търговия преминава в посреднически ръце, така и за поданиците на Портата, които могат да возят стоки по море, но както казва един руски дипломат,

това е опасно и несигурно поради лошото качество на турските кораби, липсата на сигурна система за застраховане на стоката, произвола на ханските власти в Крим и размирните северни степи, принадлежащи неизвестно кому, но охранявани най-вече от казашки разезди.

Бихме си позволили да формулираме така въпроса, на който е трябвало да си отговори всеки търговец по това време — по море или по суша? Аргументите за избор са различни, но бихме искали да обърнем специално внимание на някои новости на XVII-то столетие, които явно наклоняват везните в полза на превозите по суша, още повече че по такъв начин намалявало влиянието върху търговията на трудностите при пътуванията по море.

Средата на XVII в. е свързана с промяна в политическия статус на украинските земи¹¹. Богдан Хмелницки отхвърля зависимостта от Полша и ги присъединява при определени условия към Русия. Сред едни от първите актове на властите през втората половина на XVII в. са дарствените грамоти, които предоставят на балкански търговци — християни редица привилегии¹². Защо именно в този момент украинските велможи обърщат внимание на търговците, идващи от юг? Една от причините според нас се крие в това, че именно по това време (в края на XVI и началото на XVII в.) са улеснени пътуванията и то вероятно по суша, макар че превозът по суша бил рискован и твърде скъп. Така например в течение на XVII—XVIII в. транспортните разходи за превоз на пшеница, според Л. Бероу, нарастват от 16 % на 43 % от стойността на стоката, което означавало, че търговските операции имали смисъл при пренос на скъпи стоки, каквито били руските кожи, докарвани на османските пазари¹³.

Според добрия познавач на Средиземноморието Ф. Бродел, по време и в резултат на австро-турските войни в края на XVI—нач. на XVII в. в ръцете на християните от Балканите, освен другите трофеи на войната, попадат и много катъри и мулета и това улеснява именно сухопътните превози¹⁴. По това време все по-ясно се долавят отрицателните за търговията в Източното Средиземноморие последици от затварянето на Босфора. Така именно Дубровник постепенно започва да бъде изтласкван от морето и все по-често стоките на дубровничани се пренасят по суша. Пак според Бродел, бумът на сухопътната търговия през XVII в. е причина за натрупване на приказни богатства в ръцете на жителите на Смирна — Измир, защото се улесняват връзките им със Средна Азия¹⁵. Конюнктурата на общоевропейската търговия е подвластна на определена ритмичност в това отношение и хипотетичният спор между превозите по море или вода към средата на XVII в. все още не е решен, но Бродел е категоричен, че към средата на века надделяват сухопътните кервани като начин за организиране на пътуванията на търговците.

В този контекст е интересно да се отбележи, че от бреговете на Мраморно море на север, към Русия и Украйна водят традиционни пътища. Земите около

Киев са техен център от векове, защото там се пресичат комуникациите изток—запад (от Западна и Централна Европа към Близкия Изток) и север—юг. Три са основните маршрута, по които се пътува през XVII в. Първият тръгва на юг през Фастив—Паволоч—Брацлав—Бендер—Измаил—Бабадаг—Гаджали—Базарджик (дн. Добрич)—Карабунар—Селиврия—Буюк и Кючук Чекмедже и стига до Мраморно море. Вторият след Паволоч тръгва към Немиров—Брацлав—Сороки—Яш—Галац и след това се слива с другия в Добруджа. В обратна посока от Дунава, през Измаил може да се тръгне и към Чечелник—Бершад—Уман—Трахтемиров—Переяславъл—Прилуки—Путивъл¹⁶. За превози по море се ползва р. Днестър, ако стоката минава през Киев и околните тържища, за които ще говорим по-долу. Но това става когато нивото на реката спадне и не са опасни днепърските прагове. По тези сухопътни маршрути към средата на XVII в. се точат керваните със стоки от Балканите и балканските тържища.

Както вече споменахме, до 40-те години на XVIII в. присъствието на руски търговци е затруднено от това, че Русия, водеща непрекъснато войни за отвоюване на нови територии от Портата, не е пречупила османските владетели и не е получила за поданиците си облекчен капитулационен режим. Те са заменени от посредници — балканските т. нар. “гърци”. Те именно ползват, в продължение на близо един век, права и привилегии, които влияят благотворно върху еволюцията на балканските общества.

4. ПОСРЕДНИЦИТЕ

Едно от най-сериозните предизвикателства пред търговията през тези векове са огромните разстояния. С особена сила важи това, когато се касае за търговски поток между две огромни по териториален обхват империи. През тези векове, изправена пред неумолимата съпротива на “пространството” и “времето”, цялата средиземноморска търговия, включително и балканската, е обречена на мудност, която се стреми да надмогне. Ето защо търговският поток търси трансмисии, които да ускоряват движението по веригата стока-пари-стока. Такива центрове стават балканските колонии, приемащи хора и стоки от Балканите и служещи на целите на овладяване чуждия, в случая украински и руски пазар. Този процес набира мощ и естествено провокира силната съпротива на местните контрагенти.

Както вече казахме, към средата на XVII в. Киев става важен комуникационен център, контролиращ пътища от Европа към Азия и от Севера към Балканите и топлите морета. Градът и околностите му придобиват все по-голямо значение като важен търговски възел и това разбират както полските власти до средата на XVII в., така впоследствие и украинските велможи. Според нас това е една от главните причини за усядането на все повече балкански търговци в тази част на Украйна и създаването на прословутата Нежинска търговска компания. Това са т. нар. “греки” — според редица съвременни изследователи, “грък”

е събирателно име за човек от Балканите¹⁷.

Освен предимствата на местоположението, тази “балканска” инвазия е благоприятствана от настъпилите политически и административни промени след присъединяването на Украйна към т. нар. Московия. По принцип търговците от Изтока, включително и от Балканите, имат ред привилегии на пазарите в Московското царство. Те могат да продават на едро и дребно не само на граничните пазарища, но и във вътрешността, снабдени с превоз за сметка на двора¹⁸. Сред многото права, дадени специално на балканските християни, е и износът на монетно злато и сребро, което е причина за натрупването на парични средства у определени прослойки от Балканите. А това улеснява и търговските операции.

Към привилегиите на московския двор обаче след 1648 г. се прибавят и нови, които дори стават причина за конкуренция между пазарите вътре в страната и онези, които са по-близо до новите граници на юг, т. е. украинските. От момента на присъединяването си към Русия и до средата на XVIII в. Украйна запазва, макар и с много трудности, относителна административна самостоятелност. Това ѝ позволява, в разрез с разпоредбите на централните власти, да предоставя ред нови облекчения на търговците от Балканите по отношение на вида и размера на митата, начина на продажба и покупка на стоки, валутния режим и разплащанията¹⁹.

Приходите от митата са сред основните доходи на местната т. нар. “старшина” — хетманите и атаманите. Отстоявайки правата си, които през целия XVIII в. централните имперски власти се стремят да урежат по принцип и успяват да ликвидират окончателно по времето на Екатерина II, украинските велможи яростно бранят чуждите — в това число и балкански — търговци от митническия натиск на Центъра. Всичко това е възможно, защото макар и да е част от Московското царство, Украйна има редица привилегии по договора от 1648 г., които съумява да запази близо век.

Интересното в случая е, че макар и земи на руската корона, украинските територии са своеобразен буфер между Русия и владенията на Портата не само в преносен, но и в буквален смисъл. Границата на Русия, където са разположени митническите контролни пунктове, до средата на XVIII в. остава по старата граница от средата на XVII в., т. е. край Курск, Брянск и Севск; тези пунктове отстоят на приблизително 600—800 км от границите на действително владяната земя и на юг. Близо век южната граница се наблюдава и охранява от украинската администрация. Спрямо преминаващите я търговци се прилагат местните, а не централните закони²⁰. Този момент е един от основните, според нас. В течение на близо 100 години, до средата на XVIII в., рязко се засилва натискът на хора и стоки, идващи от Балканите на север и установяващи се в Украйна.

Автономистките и децентрализаторски акции са в разрез с идеите на про-

текционизма, застъпван от руската икономическа мисъл и имперските власти. В течение на първата половина на XVIII в. нееднократно, на различни нива и от различни личности, се поставя въпросът за отмяна на привилегиите на т. нар. “греческие купцы”, които пречат на проникването на руските търговци в тържищата на Изтока, включително и Балканите²¹.

Борбата между балканските и руските търговци е борба за пазарите на двете империи. Според донесенията на първия постоянен руски посланик в Цариград, граф Пьотър Алексеевич Толстой, чийто съветник е дубровничанинът Лука Барка, на руснаците се противопоставяли особено яростно търговците на кожи, чийто брой само в столицата бил огромен²². Освен че държат в ръцете си тази изключително доходоносна търговия, балканските християни, установили се в Украйна, упорито търсят начини за трайното си интегриране и забогатяване. Още през първата половина на XVIII в. имената им се срещат в кръга от лица, приближени на старшината. Те са сред първите собственици на манифактури, при това с наемна работна ръка, а не с крепостни²³.

Включването на балкански колонисти в манифактурното производство е характерно не само за тези, които са се изселили в Украйна. Сведения за аналогична дейност се срещат и в публикации за балканските търговци във Влашко, Трансилвания, Унгария и Австрия. Не са малко сведенията, които показват, че капиталите им служат, за да се намесват и в движението на стоки в посока към други известни централно- и западноевропейски тържища и панаири и стигат чак до Лайпциг и Кьонигсберг. Там са пренасяни стоки, достигнали до Украйна от Средна Азия, скъпоценности и коприна²⁴.

Средата на XVIII в. слага край на тази уникална ситуация на митническо и административно безвластие в южноруските и украински земи, които бихме окачествили като свособразно “порто франко” — свободна митническа зона. Сведенията, които конкретизират дейността на предприемчивите балканци на север благодарение на някои новоиздирени документи нарастват, но все още са немногочислени, предвид отсъствието на стабилен митнически и държавен контрол и липсата на съответна документация. След организирането на митници по действителните държавни граници и триумфа на руския протекционизъм към средата на XVIII в., проличаващ отчасти и с приемането на нови митнически правила, положението рязко се променя²⁵. Тази промяна съвпада до години във времето с настъпващия обрат в движението на балкански посредници към северните земи на Причерноморието. Явно получените капитулации през 1740 г. помагат на руски поданици да започнат изтласкването на балканските търговци от мястото им на единствени посредници. Това положение, както и получаването на излаз от страна на Русия на Черно море в края на века, обяснява и западането на Нежинската колония — основния посреднически център между Балканите и Севера. Процесът на постепенно “слизване” надолу и по-трайно

присъствие на Северната империя в Причерноморието през втората половина на века проличава и от факта, че опорните точки, които представляват интерес за руската консулска служба, са все по-на юг²⁶.

БЕЛЕЖКИ

¹ В с е г, А. Die oesterreichische Handelspolitik unter Maria-Theresia und Josef II. Wien, 1899; К у т р з е б а, S. Handel Polski ze Wschodem w wiekach średnich. Kraków, 1903; Н е с h t, O. Die Handelspolitischen Beziehungen Oesterreich-Ungarns zur Tuerkei. Wien, 1913; Н е г з ф е l d, M.v. Zur Orienthandelspolitik Oesterreichs unter Maria Theresia in der Zeit von 1740—1771. Wien, 1919; Ю р д а н о в, Ю. История на българската търговия до Освобождението. Кратък очерк. С., 1938; Г а н д е в, Хр. Търговска обмяна на Европа с българските земи през XVIII и началото на XIX в. — Годишник на СУ, Историко-филологически фак., X, 1943/44, С., 1944; Б у р - М а р к о в с к а, М. Балканите и унгарският пазар през XVIII в. С., 1977; П а н о в а, С. Българските търгоци през XVII в. С., 1980; Монетите в търговията между Виена и Константинопол през XVIII в. — Исторически преглед, 1991, 10, 3—20; Ш а р к о в а, И. С. Россия и Италия: торговые отношения — XV—XVIII вв. Ленинград, 1981; П а с к а л е в а, В. Средна Европа и земите от Долния Дунав през XVIII—XIX в. (Социално-икономически аспекти). С., 1986; М и т е в, П. Търговията на Холандия с Османската империя през XVII—XVIII в. и българските земи. — Векове, 1988, 4, 49—55; М и н е в а, R. De certains problèmes concernant l'organisation du commerce russe avec les Balkans et la Méditerranée orientale pendant la première moitié du XVIIIe s. (d'après des documents russes). — Bulgarian Historical Review (BHR), 1989, 2, 31—45; I d e m. Les "Grecs" et le commerce entre les Balkans et la Russie (milieu XVIIe — milieu XVIIIe) — Etudes balkaniques (E:B), 1990, 1, 80—99; П о д г р а д с к а я, Е. М. Экономические связи Молдовы со странами Центральной и Восточной Европы в XVI—XVII вв. Кишинев, 1991; М а с л е в, С. Търговията между българските земи и Трансилвания през XVI—XVII в. С., 1991; С т о и л о в а, Т. Руската търговия и корабонаване в османските владения през 70—80-те г. на XVIII в. — Известия на държавните архиви, 1993, кп. 63, 297—316.

² За връзката между търговия и капитулации е писано много, в случая ние приемаме възгледите на С. Фарохи и М. Мейер: F a r o q u i, S. Alum Production and Alum Trade in the Ottoman Empire (about 1560—1830). — Wiener Zeitschrift fuer die Kunde des Nordenlandes, 1979. Bd. 71, s. 173; М е й е р, М. С. Османская империя в XVIII веке. Черты структурного кризиса. Москва, 1991, 60—62. По-подробно за френските капитулации и особено за най-разширения им вариант от 1740 г. вж.: S a i n t - P r i e s t A. Mémoires sur l'ambassade de France en Turquie et sur le commerce des Français dans le Levant. Paris, 1877, 475—521; V a n d a l, A. Une ambassade française en Orient sous Louis XV. La mission du marquis de Villeneuve 1728—1741. Paris, 1887, pass.

³ Пълният текст на Белградския трактат вж. в: Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ). Собр. I, т. X; № 7900. За обстоятелствата около сключването му по-подробно вж. М и н е в а, Р. Россия и Османская империя в международных отношениях в середине XVIII в. (1739—1756). Москва, 1985, 31—47. Употребяваният термин "най-облагодетелствуванa нация", т. е. нация, която има капитулации, се среща в руските извори като "най-почтенойшие..." или на италиански, който през първата половина на XVIII в. е все още език на дипломатията, "nazione... le meglio favorite".

⁴ ПСЗ, I, 7900, арт. 9. М.

⁵ По-подробно вж. М и н е в а, R. De certains problèmes de l'organisation du commerce entre la Russie et l'Empire ottoman pendant la première moitié du XVIIIe s. et les pays balkaniques (d'après

des documents diplomatiques russes). — In: Relations et influences réciproques entre grecs et bulgares — XVIIIe—XXe siècle. (Institute for Balkan Studies, 225). Thessaloniki, 1991, 331—341.

⁶ Архив внешней политики России (АВПР), 1742, л. 5, ч. I, л. 168; 1748, л. 2, л. 396.

⁷ М и н е в а, Р. Россия..., passim.

⁸ За влошаването на руско-турските отношения вж. Н е к р а с о в, Г. А. Роль России в европейской международной политике. 1725—1739. Москва, 1976, 266—304.

⁹ По-подробно вж. С h a r l e s - R o u x, F. La Monarchie française d'ancien régime et la Question de la Mer Noire. — Revue de la Méditerranée, 1948, p. 265; L a u g i e r, M.-A., abbé de. Histoire des négociations pour la paix conclue à Belgrade le 18.IX.1739 entre l'Empereur, la Russie et la Porte ottomane par la médiation et sous la garantie de la France. V. II. Paris, 1768, p. 78.

¹⁰ Релация на руския резидент в Цариград Иван Нешлюев до Колегията за външни работи от 28.03.1724 г. Специално внимание е обърнато на откриването на консулство в Крим (АВПР, 1724, 6, I, 231—233). Данните от този документ от 1724 г. оборват широко разпространеното мнение в историографията, базирано се на труда на В. Уляницки, че тази идея е от 40-те г. на XVIII в. (Вж. У л я н и ц к и й, В. Русские консульства за границей в XVIII веке. Москва, 1899, 407—409. По-подробно: М и н е в а, R. De certains problèmes concernant..., 31—45).

¹¹ Ч е р е н и н, Л. В. Земские соборы Русского государства в XVI—XVII вв. Москва, 1978, 331—337; І с т о р і я У к р а ї н с к о ї Р С Р, 2, Київ, 1979, 66—72.

¹² Б о р и с е н к о, В. И. Социально-економический розвиток лівобережної України в другій половині XVII ст. Київ, 1986, 143—144.

¹³ В е г о в, L. Transports Coast and their Role in the Trade in the Balkan Lands in the 16th — 19th Centuries. — BHR, 1974, p. 87.

¹⁴ В г а u d e l, F. La Méditerranée et le monde méditerranéen a l'époque de Philippe II. V. I. Paris, 1982 (Veme éd.), 261—266.

¹⁵ Ibidem, 262.

¹⁶ Б о р и с е н к о, В. И. Цит. съч., 146—148.

¹⁷ Б а г а л е й, Л. Магдебургское право в левобережной Малороссии. — Журнал Министерства народного просвещения, 1892, март, № 1—2, с. 15; Л а з а р е в с к и й, А. Описание Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. 2. Полк Нежинский. Киев, 1893, 51—53.

¹⁸ К о т о ш и х и н, Г. О России в царствовании Алексея Михайловича (изд. 3-е). Санкт-Петербург, 1884, с. 165; Б а к л а н о в а, Н. А. Привозные товары в Московском государстве во второй половине XVII в. — В: Очерки по истории торговли и промышленности в России в XVII и начале XVIII столетия. М., 1928, с. 29.

¹⁹ М и н е в а, R. Les "Grecs"..., 84—85 (там и литература).

²⁰ В о л к о в, М. Я. Таможенная реформа 1753—1757 гг. — Исторические записки, т. 71, 1962, 134—157; К о з и н ц е в а, Р. И. От таможенного тарифа 1724 к тарифу 1731 г. — В: Вопросы генезиса капитализма в России. Ленинград, 1960, с. 183.

²¹ В о л к о в, М. Я. Из истории борьбы за украинский рынок во второй четверти XVIII века. — Вестник МГУ, Сер IX. История, 1961, 1, 51—56.

²² Р у с с к и й п о с о л в С т а м б у л е. Петр Андреевич Толстой и его описание Османской империи начала XVIII в. Москва, 1985, с. 94; М и н е в а, R. Les "Grecs"..., p. 92.

²³ Ш у л ь г а, И. Г. Развитие торговли на левобережной Украине во второй половине XVIII в. — В: Вопросы генезиса..., с. 160; П о н о м а р е в, А. М. Мануфактурная промышленность Украины в XVIII в. (Левобережье, Слобожанщина, Юг). Авторефер. д р и. п. Киев, 1971, 29—

31; Лаптев-Данилевский, А. Русские промышленные и торговые компании в первой половине XVIII столетия. Санкт-Петербург, 1899, с. 30.

²⁴ Лазаревский, А. А. Цит. съч., с. 67; Паскалева, В. Цит. съч., с. 100.

²⁵ Шульга, И. Г. Цит. съч., 165—167.

²⁶ Митев, П. Първият опит за откриване на руско консулство в българските земи — във Варна или Силистра? — ИПр., 1991, 8, 43—57; Стоилова, Т. Първи опит за откриване на руско консулство в българските земи. — Военно исторически сборник, 1983, кн. 2, 202—207. За съжаление и двамата автори третираат проблема в контекста на датировката на Уляницки и с това донякъде пренебрегват еволюцията на руското присъствие в Причерноморяето.